

NAVOIY ASARLARIGA XALQONA QARASHLAR VA DINIY TASAVVURLARNING TA'SIRI

Nargiza Mahmudova

FarDU mustaqil izlanuvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada Navoiyning xalq og'zali ijodiddan ilhomlangan holda hamda, diniy-ma'rifiy, falsafiy-irfoniy qarashlari mutafakkirning deyarli barcha asarlarida mujassamligi, mazmun-mohiyati haqida so'z yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Islom dini, farz, imon, zakot, doston, shariyat, ilm, ma'rifat, xalq og'zaki ijodi.*

***Аннотация.** В данной статье говорится о том, что религиозно-просветительские, философско-просветительские взгляды Навои, вдохновленные устным народным творчеством, воплощены практически во всех произведениях мыслителя.*

***Ключевые слова и выражения:** религия ислама, фард, вера, закят, эпос, шариат, наука, просвещение, устное народное творчество.*

***Annotation.** This article is inspired by the folk-oral creativity of Navoi and talks about the embodiment, meaning and essence of religious-educational, philosophical-Iranian views in almost all works of the thinker.*

***Key word and expressions:** Islam religion, duty, faith, zakat, saga, Sharia, knowledge, enlightenment, folklore.*

Kirish. Badiiy adabiyotda diniy tushunchalar va tasavvurlarning ibtidoiy ko'rinishlari yozma adabiyotdan ancha ilgari paydo bo'lgan. Bu o'zbek xalq og'zaki ijodida o'z aksini topgan bo'lib, keyinchalik yozma adabiyotning maydonga kelishi uchun zamin hozirlagan. Xalq yaratgan asarlar o'zining g'oyaviyligi, chuqur xalqchilligi, til boyligi va badiiyligi bilan ajralib turadi. U xalqning yengilmas irodasini, kelajakka bo'lgan ishonchini, haqiqat, adolat, tinchlik va baxt haqidagi tasavvurlarini yaqqol aks ettiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqolada Alisher Navoiyning asarlarida diniy-ma'rifiy va xalqona qarashlari tahlilga tortilgan va qiyosiy-tipologik, biografik metodlardan foydalanilgan.

Muhokama. Navoiy xalq og‘zaki ijodidan ilhomlangani uning bir qator asarlarida yaqqol seziladi. “Alpomish” dostonida Hakimbek zakot haqida otasiga ma’lumot beradi va u ukasidan zakot talab qiladi. Xuddi shu zakot mavzusi Navoiyning bir necha asarlarida kuzatiladi. Masalan, “Munshaot” asaridagi 55-maktub^{xv}da zakot haqida shunday deyiladi “Zakotni shar’ va hukm yo’suni bila zakotchilar alardin mustaxlas qilsalar. Zakotchilar ishidan tavochi moh-bamoh, balki hafta-bahafta vuquf topib, arzg‘a yetkursalar. Juzviy jarima qilg‘anini kulliy siyosat qilisa, bok yo‘qdur, to bu ovoza olam-olam mamolikga yoyilsa ,tujjorning ruju’i ko‘prak bo‘lsa”. Navoiy bu so‘zlari bilan agar zakotchilar kichik bir xatolikka yo‘l qo‘ysa ham, unga katta jazo berilsin, toki buning ovozasini olamga yoyilsin-da, zakot beruvchilarning tijoratga va boshqa kasblarga qiziqishlari ko‘payaversin. Bu mavzuni “Vaqfiya” asarida ham: “Jonim naqdi ul Tengrig‘a zakotim...”,^{xv} deya ta’kidlaydi.

“Farhod va Shirin”dagi Shirin, “Saddi Iskandariy”dagi Chin lo‘bati (Chin go‘zali) singari qahramonlar “Alpomish”dagi Oybarchin obrazini esga soladi. So‘zlarimizga isbot sifatida esa, Barchin, Chin lo‘bati va Shirinni qiyoslaymiz. Barchin Alpomishni kutib hech kimga turmushga chiqmaydi, ya’ni sevgisiga sadoqat, vafo bilan o‘z yorini kutadi va alplarning sovchilariga ro‘y xush bermaydi:

*Xabar borsa, bek Alpomish kelmaymi,
Holing bilib tog‘ri yursang bo‘lmaymi?!
Kelsa, kelar Qo‘ng‘irotdan Alpomish.
Kelmasa, men taqdirimdan ko‘rarman,
Erkak libosini o‘zim kiyarman,
Bor kuchimni bilagimga jiyarman,
Qirq mingini bir deb sanab qirarman.
Meni olmoq hadding bormi badbaxtlar!
Mungluq dema, men kesarman boshingni
Sulatay, dushmanlar, gavda loshingni^{xv}.*

Xuddi shunday dushmanlarga bosh egmaslik, jang sahnasi “Saddi Iskandariy” asaridagi Chin lo‘bati va vahshiylar xaylidan chiqqan bir pahlavon bilan bo‘lgan kurashda Chin lo‘batining yengishi va uni asirga olib Iskandarning oldiga keltishidir. So‘ngra, Iskandar qo‘shinidan asirga olingan o‘n uch pahlavon ozod etiladi, bundan xursand bo‘lgan Iskandar Chin lo‘batini o‘z haramiga oladi.

Shirin go‘zalligi bilangina tillarda doston bo‘lmaydi, balki aql, fahm-farosatda ham beqiyos, bunyodkorlik, ilm ma’rifat homiysi ham edi. Shirinning hayosi, sadoqati, jasorati, ilmu ma’rifati “Bitildi dard ila bir turfa maktub, Demay har satreki, har lafzi

marg‘ub” deya ta‘riflangan, oshig‘iga yozgan ma‘noli, mazmundor birgina maktubidayoq yaqqol namoyon bo‘ladi. U o‘zining nozik hislarini sidqu sadoqati, mardligini xalq dostonlaridagi alp qizlar, ya‘ni Barchindek jasorat bilan ifoda etadi:

*Sharafdin bo‘lg‘on ermishsen Sulaymon,
Mening birla unutmahdu paymon!
Chu sen tortding Sulaymonliq maqomin,
Demon qil manga Bilqis ehtiromin.
Agar Bilqisdek yoru azizing,
Bo‘la olmon, ham o‘lg‘aymen kanizing.
Bir ish Bilqisliqqa bo‘lsa mone’,
Sulaymong‘a Pari ham keldi tobe’.
Agar Bilqis bo‘lmoq yo‘qsa haddim,
Pariliqdin xud o‘lmas qilsa raddim^{xv}.*

Mazkur maktub necha yillarki, ko‘ngillarni zabt etganligi uning haqiqiy oshiqning chin nolalari ekanligidadir. Bu maktubning har bir satri alohida tahlil va talqin qilinsa ham Shirinning siymosi bus-butun gavdalanadi. Uning axloqiy go‘zallikdagi yuksak martabasi ham to‘laqonli his qilinadi.

Farhod ham Alpomish kabi Qur‘onni maktab yoshida yod olgani, Alpomishdek zukko bo‘lgani va dunyoga kelishi ham ilohiylashtirilganini, u ham yoriga sadoqatli va vafodor bo‘lganini hisobga olganimizda Navoiy Farhod obrazini Alpomishdan ilhomlanib asarga kiritgan degan fikrga kelishimiz mumkin.

Chunki asarda bosh qahramon bo‘lmish Farhodning tavalludidan ilohiy ishqqa oshnoligi tasviri alohida e‘tirof etilgan: “Anga farzona Farhod ism qo‘ydi, Hurufi ma‘xazin besh qism qo‘ydi. Firoqi rashku hajru oh ila dard, Birar harf ibtidodin aylabon fard”. Navoiy Farhod nomining arab yozuvidagi harflariga ramziy ta‘rif berib, u firoq, rashk, hajr, oh va darddan iborat deydi. Negaki ilohiy ishq egasi Haq va o‘zi orasida to‘siq bo‘lib turgan o‘tkinchi dunyo hoyu havaslaridan qutilguncha shu iztiroblarni chekishi shart bo‘ladi. Alisher Navoiy xamsanavislikda yangilik sifatida olib kirgan Farhod obrazini ham jismoniy, ham ma‘naviy jihatdan barkamol tarzda yaratadi. Uni suvrat va siyratda birday go‘zal tasvirleydi. Farhodning qanchalik uquvli, ilm va o‘qishga havasi balandligiga Navoiy urg‘u beradi. Bir yoshida emaklashni ham qo‘yib birato‘la yurib ketadi, uch yoshda o‘n yashar bolani eslatadi, buni ko‘rib otasi unga ilmi teran ustoz tayinlaydi. Farhod ta‘limining birinchi kuniyoq otasiga abjad hisobini o‘rganganligini hadya qiladi:

*Agar bir qatla ko‘rdi har saboqni ,
Yana ochmoq yo‘q erdi ul varoqni^{xv}.*

Farhod uchun har qaysi darsni bir marta ko‘rish yetarli, u sahifani qayta ochishga hojat yo‘q erdi. Uch oy ichida savodi raso bo‘lib, birinchi yiliyoq Qur‘onni yod oladi, o‘n yoshida harbiy bilimlarni egallaydi.

Shu singari Alpomish ham maktabga borib xat-savod chiqarib Qur‘onni yodlaydi va mullo bo‘ladi. “Hakimbek maktabda o‘qib yurib yetti yoshga kirdi. Burro savodi chiqib, xat o‘qib-yozadigan mulla bo‘ldi^{xv}. Shuning uchun yaxshilig‘ va yomonlig‘ haqida, savob va gunoh haqida so‘zlaydi va gaplarining orasida zakot haqida otasiga aytadi. Alpomish bunday ma‘lumotlarni aytmaguncha Boybo‘ri savob, gunoh va zakot haqida xabardor bo‘lgan, lekin o‘g‘li hali yosh bo‘la turib bunday ma‘lumotlarni teran va aniq otasiga yetkaza olgani Boybo‘riga judayam qattiq ta‘sir qiladi. Shuning uchun tezda Boysarining oldiga elchi jo‘natadi.

Natijalar. Navoiy ijodiga xalq og‘zaki ijodidagi diniy qarashlar ifodasi samarali ta‘sir ko‘rsatgan. Milsiz iste‘dod bilan insonga, elga xizmat qilish, uning baxt-saodati uchun kurash birga mujassamlanib, uni tafakkur va san‘at cho‘qqisiga ko‘tardi. Navoiy xalqqa, xalqning ijodiy kuch-qudratiga, uning san‘atkorlik dahosiga cheksiz mehr qo‘ydi, undan ma‘naviy, ma‘rifiy va badiiy ilhom va fayz oldi, xalq tilining boyligi va sehrlovchi kuchi Alisher Navoiy asarlarini yanada ko‘rkliroq va jozibalibroq qildi. Alisher Navoiy ijodi turkiy adabiyotning eng yuksak cho‘qqisidir. Chunki hech kim unga qadar bu tilda bunchalik „ko‘p va xo‘b“ (Bobur iborasi) yozmagan edi. Aytish mumkinki, undan keyingi salkam olti yuz yil ichida hali hech kim u kabi ko‘p va yaxshi yozgan emas. Navoiy barcha turkiy xalqlarning mushtarak siymosidir.

Adabiyotshunos olim Najmiddin Komilov aytganidek, “Navoiy oddiy ertakchi shoir emas, uning har bir ifoda obrazi, lavha va tamsillarida muayyan umumfalsafiy, diniy-ilohiy va xalqona ma‘no bor^{xv}. Chunki, Navoiy har bir asarini o‘zigacha bo‘lgan og‘zaki va yozma adabiyotga tayangan holda yozadi. Chunki xalq og‘zaki adabiyotining deyarli har bir namunasida diniy qarashlar aks-sadosi sezilib turadi.

Xulosa. Ko‘rinadiki, Alisher Navoiy o‘z vaqtida xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan ham, diniy qarashlar va e‘tiqodiy tushunchalar borasida ham chuqur bilimga ega bo‘lgan. Va ayni damda, ana shu bilim, ko‘nikmalarni o‘z asarlariga singdira olgan va ommaga ham tushunarli, sodda, xalqona usullarda yetkaza olgan. Bunday qarashlar va uslublar ulug‘ siymoning deyarli, barcha asarlarida kuzatildai.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1989.
2. Alpomish (O‘zbek xalq qahramonlik dostoni). Sharq NMAK Bosh tahririyati, - Toshkent. 2010 .
3. Alisher Navoiy. Munshaot. G‘To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. To‘qqizinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2013.
4. Alisher Navoiy. Vaqfiya. G‘To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. To‘qqizinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2013.
5. Najmiddin Komilov. Xizr chashmasi. – Toshkent.,“Ma’naviyat”. 2005.